

روش‌های همنزد

• حسین حاتمی

بدون تردید یکی از شاخه‌های اصلی و پرکاربرد مطالعات میانرشته‌ای، حوزه‌ی مطالعاتی جامعه‌شناسی تاریخی است. این حوزه به طور کلی حلقه ارتباط و پیوند تاریخ و جامعه‌شناسی است. به زبان بسیار ساده جامعه‌شناسی تاریخی، مطالعه گذشته برای پی بردن به این امر است که جوامع چگونه کار می‌کنند و چگونه تغییر می‌یابند. در این زمینه باید به این نکته اشاره کرد که برخی از جامعه‌شناسان، «غیرتاریخی» هستند، یعنی به لحاظ تجربی گذشته را نادیده می‌گیرند و از حیث مفهومی و نظری به بعد زمانی حیات اجتماعی و تاریخ‌مندی ساختار اجتماعی توجه نمی‌کنند. در مقابل برخی از مورخان نیز «غیرجامعه‌شناسختی»‌اند، یعنی به لحاظ تجربی فرایندها و ساختارها را که به جوامع تنوع می‌بخشند، نادیده می‌گیرند و از حیث مفهومی و نظری مشخصات کلیه فرایندها و ساختارها و نیز روابط آن‌ها با کنش‌ها و وقایع را در نظر نمی‌گیرند. بر عکس این دو دسته، جامعه‌شناسی تاریخی توسط مورخان و جامعه‌شناسانی انجام می‌شود که تأثیر متقابل گذشته و حال، وقایع و فرایندها و کنش‌گری و ساختاریابی را مورد بررسی و تحقیق قرار می‌دهند. اینسان می‌کوشند تا تبیین مفهومی و نظری را با تعمیم تطبیقی و تحقیق تجربی درهم می‌زنند.^۱ به عبارت دیگر جامعه‌شناسی تاریخی، به مفهوم درست کلمه، معترضی عقلایی، انتقادی و خلاف است. در صدد شناخت سازوکارهایی است که به وسیله آن جوامع تغییر و خود را بازنویلید می‌کنند. به دنبال کشف ساختارهای پنهانی است که خواسته یا تاخوسته برخی امید و آرزوهای بشري را نقش بر آب می‌کند، ضمن آن که برخی را قابل تحقق می‌سازد.^۲ از نگاه این گروه از محققان جامعه‌شناس به فهمیدنی کردن دستگاه باورها و رفتار جوامع انتفا نمی‌کند. او در صدد است که چگونگی رویدادها را بنمایاند و نشان دهد. که یک شیوه‌ی انتقادی معین چگونه تعیین کننده شیوه معین عمل است. علوم تاریخی و جامعه‌شناسختی همچنین علاوه بر تعبیر تفہمی می‌خواهند در عین حال تبیین علی نیز ارائه دهند.^۳ بنابراین جامعه‌شناسی و تاریخ حتی می‌توانند روش‌ها و اهداف مشترکی نیز داشته باشند.

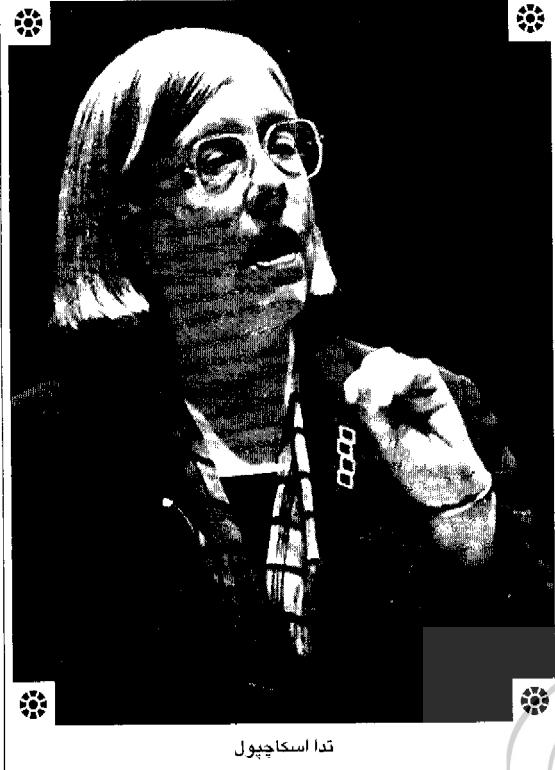
اما در مورد سرگذشت این حوزه‌ی مطالعاتی باید گفت که بهطور کلی در تاریخ جامعه‌شناسی تاریخی شاهد دو موج بلندیم. ما اکنون در اوج دومین موج بلند هجدهم در بریتانیا و مخصوصاً در فرانسه آغاز شد. این موج نیز مانند موج دوم در اثر نیاز به درک و فهم و قایع سیاسی معاصر خود به راه افتاد. اولین موج بلند - از مونتسکیو و هیوم، توکویل و مارکس تا دورکیم و ویر - سرانجام

■ بینش و روش در جامعه‌شناسی تاریخی

■ نویسنده و ویراستار: تدا اسکاچپول

■ ترجمه: سید هاشم آقاجری

■ ناشر: نشر مرکز؛ ۱۳۸۸؛ تعداد صفحات: ۵۸۰

تدا اسکاچپول

و حسابی-نیازمند درک و فهمی تاریخی و کاربرد کامل سازمانیهای تاریخی است.^۱ او در این عبارت به دنبال نشان داد ضرورت مطالعات تاریخی برای جامعه‌شناسان است. از نظر اسکاچپول مطالعات جامعه‌شناسی واقع‌تاریخی معمولاً واحد چهار ویژگی زیر هستند:^۲ ۱. بیشتر این مطالعات اساساً پرسش‌هایی درباره ساختارها یا فرایندهای اجتماعی که در زمان و مکان مشخصی قرار گرفته باشند مطرح می‌کنند. آن‌ها به فرایندهای جاری در طول زمان می‌پردازند و زنجیرهای زمانی را به طور جدی در تحلیل و توضیح پیامدها لحاظ می‌کنند. ۲. اغلب تحلیل‌های تاریخی به تأثیر متقابل گشته‌های معنادار و زمینه‌های ساختاری توجه دارند تا بروز پیامدهای خواسته و ناخواسته را در زندگی‌های فردی و دیگرانهایی درک و فهم کنند.^۳ ۳. مطالعات جامعه‌شناسی تاریخی ابعاد مشخص و متنوع انواع خاصی از ساختارهای اجتماعی و گروه‌های تغیر و تحول را بررسی می‌سازند.^(صص ۷-۸) از نگاه او این چهار ویژگی عمدتاً در اغلب آثار جامعه‌شناسان تاریخی قابل مشاهده است.

اسکاچپول می‌نویسد نه تن محققی که زندگی حرفه‌ای و پژوهش‌های اصلی آن‌ها کانون توجه فضول مختلف کتاب را تشکیل می‌دهد، همگی در زمینه‌ای مشترک با بنیان‌گذاران فعلیت می‌کنند، اما مسائل خاصی که اینان از آن سخن می‌گویند، اغلب با مسائل مطرح شده بنیان‌گذاران متفاوت است و قطعاً پاسخ‌های متفاوت و تازه‌ای نیز به آن‌ها داده‌اند (ص ۱۴). او در ادامه و تا پایان فصل کوشش کرده است که اندیشه‌ها و آثار نویسنده‌گان فضول مختلف کتاب و محققانی که این نویسنده‌گان در مورد آن‌ها به تحقق برداخته‌اند را به صورت اجتماعی و مفید به خواننده‌ی کتاب بشناساند. اسکاچپول همچنین نسبت‌های این محققان و نویسنده‌گان با یکدیگر و افتراق و اشتراك اندیشه‌های آنان را

در اوخر دهه ۱۹۲۰ در برابر دیوار توالتیاریسم راست و چپ اروپا فروپاشید. رژیم‌های توالتیتر که آینده را «نمی‌شناختند» و گذشته را «جعل می‌کردند»، به طرد و رد جامعه‌شناسی تاریخی پرداختند.^۴ این دوره تقریباً همان زمانی است که فرناند بروول مورخ بزرگ فرانسوی، روابط مورخان و جامعه‌شناسان را «محابره ناشنوابان^۵» می‌نامید.^۶

با این همه جامعه‌شناسی تاریخی به حیات خود ادامه داد و از دهه ۱۹۵۰ برای نمونه در کارهای تی. اج. مارشال و رینهارد بنديکس نمایان شد. در این زمان دوین موج بلند جامعه‌شناسی تاریخی در جریان بود. این موج دوم از آن تاریخ تاکنون بهطور مستمر و بالنده ادامه داشته است. همین استمرار و بالندگی سبب پدید آمدن برخی از عميقترين و کلاسيكترين آثار جامعه‌شناسی تاریخی و ظاهر انديشمندان بزرگی در اين حوزه شده است. يكی از پيغمبرین و ميسوط‌طریقین این آثار مجموعه مقالات «بيشن و روش در جامعه‌شناسی تاریخی» است که به کوشش تدا اسکاچپول تدوین و منتشر شده است. همان گونه که مترجم کتاب (دکتر سید هاشم آقامجری) در آغاز يك دیگر از ترجمه‌هایش (برآمدن جامعه‌شناسی تاریخی، نوشته‌ی نبیس اسمیت) در سال ۱۳۸۰ قول داده بود، کتاب بیشن و روش در جامعه‌شناسی در سال ۱۳۸۸ با ترجمه‌یوي و توسيط نشر مرکز به زبان فارسي منتشر شد.

این کتاب حاصل کار هماندشی حدود دوازده تن از جامعه‌شناسان تاریخی و چند تن از مورخان اجتماعی است که با تلاش و سازماندهی تدا اسکاچپول در سال ۱۹۷۹ در قالب يك کنفرانس گرد هم آمده بودند تا درخصوص «انديشه‌ها و روش‌های متبلور در کار جامعه‌شناسان تاریخی بزرگ از جمله رينهارد بنديکس، برینگتون مور، چارلس تيلی و ايمانول والشتین» به بحث و تبادل نظر پردازنند. اين مجموعه به طور کلي حول کارهای افراد سازماندهی شده است و هر يك از فصل‌های کتاب اختصاص به بررسی آثار يكی از جامعه‌شناسان تاریخی دارد، در هر فصل بیشن و ارزش‌های موجود در کتاب‌های يكی از محققان آشکار می‌شود. اين کتاب از جهت دیگر رنگ و بوی شخصی دارد: هر فصل نشان دهنده کاريکاتور یا دو محقق جوان و جديده است که به توصيف و ارزيايی کار محقق پير و قدими می‌پردازد. علاوه بر نه فصل مربوط به محققان منتخب برای بحث، فصل‌های «مقدمه» و «سخن پايانی»، سنت ديريپاى تحقیق تاریخ محور در جامعه‌شناسی را بررسی و راهبردهای جايگزین برای فراهم آوردن شواهد و مدارک تاریخی و طرح اندیشه‌های نظری و ارتباط آن‌ها را شناسایی می‌کند. بنابراین کتاب بیشن و روش در جامعه‌شناسی تاریخی نه تنها به مطالعه و بررسی دستاوردهای گذشته می‌پردازد بلکه به مجموعه اقدامات در حال رشد و پرتکاپی حالت و آينده نيز نظر دارد. از نظر اسکاچپول فصل‌های مختلف اين کتاب «چشم‌اندازهای نوينی را به ديدگاه‌های موجود و به ادبیات تفکر برانگیز و همچنان جوان روش‌های بالفعل و بالقوله جامعه‌شناسی تاریخی در روزگار ما می‌افزاید». (ص ۳)

«تخيل تاریخی جامعه‌شناسی» نخستین فصل کتاب است که توسيط تدا اسکاچپول نوشته شده است. فصل نخست اين مجموعه درآمدی است بر كل مباحث مطرح شده در کتاب که اسکاچپول در آن ابتدا به صورت مختصراً جايگاه جامعه‌شناسی تاریخی را در نگاه بنیان‌گذاران علم جامعه‌شناسی مورد بحث قرار می‌دهد. او بحث خود را با اين جمله از سی. رايت ميلز آغاز می‌کند که «هر علم اجتماعی - باه عبارت بقى هر گونه مطالعه‌ی اجتماعی درست

این کتاب حاصل کار همندیشی حدود ۱۲ تن از جامعه‌شناسان تاریخی و چند تن از مورخان اجتماعی است که با تلاش و سازماندهی تدا اسکاچپول در سال ۱۹۷۹ در قالب یک کنفراس گرد هم آمده بودند

روش‌های هم‌زبان

بزرگ مفصلی است که او کامل به رشته تحریر درآورد و کلیه مضمونی را که در کره‌ای بعدی اش دنبال شده بسط و توسعه می‌دهد. با توجه به اینکه حوادث سیاسی بر زندگی پولانی تأثیرات گسترده‌ای بر جای نهاده است، نویسنده‌گان این فصل در ابتداء، چشمانداز سیاسی - تاریخی دوره‌ی زندگی او را برای خواننده‌ی ترسیم کرده‌اند، و سپس به دگرگونی بزرگ او پرداخته‌اند. از نگاه نویسنده‌گان فصل، پولانی دگرگونی بزرگ را با هدف نوعی مداخله سیاسی آگاهانه بونست با این امید که بر شکل‌گیری جهان پس از جنگ جهانی دوم تأثیر بگذارد. (ص ۷۹) پولانی متعاقده شده بود که عوامل بلندمدتی را که باعث تابودی تمدن شده است، باید در زادگاه انقلاب صنعتی، یعنی انگلستان و خارج از اروپا قرارهای تجزیه و تحلیل کرد. او درصد بود تا روش کردن ریشه‌های فاشیسم و جنگ جهانی دوم در ظهور بازار «خود تنظیم کننده» راهی را به سوی ساختاری انسانی تر و عقلانی تر برای جهان پس از جنگ نشان دهد. این پروژه متتحول کننده، کل رهیافت پولانی را تشکیل می‌دهد.

(ص ۸) پولانی به شدت از جامعه بازار نفرت داشت و نیروی پیشبرنده تحلیل دگرگونی بزرگ، امید او به یک جایگزین سوسیالیستی است. کتاب دگرگونی بزرگ او گواهش ظهور و سقوط جامعه بازار است بدینسان که از نظر او دو دگرگونی ساز وجود دارد: پیدایش جامعه بازار از دل سوداگری و فروپاشی جامعه بازار در فاشیسم و جنگ جهانی.

در ادامه‌ی فصل، مؤلفان شش داده‌اند که تمامی مفاهیم اساسی که کارهای پولانی بر آن‌ها استوار است، عمده‌ی متکی بر اندیشه «کلیت» و نوعی کل اجتماعی است که زمینه لازم را بر درک بوبایه‌ای اجتماعی خاص فراهم می‌سازد: «فایه‌ی همچون جامعه بازار، دولت، جامعه و تاریخ از همین منظر تلاش پولانی برای بسط رهیافتی کل‌گرایانه به تحلیل تاریخی، نمایانگر مهتمه‌ترین نقش و سهم او در تحلیل تاریخی و تطبیقی است. در عین حال نویسنده‌گان فصل سوم چند اصل روش‌شناسخی را نیز از آثار پولانی استخراج کرده‌اند: مرکزیت تحلیل نهادی (مرکز تحلیل در سطح نهادهای مشخص)، نقش استعاره در تحلیل تاریخی - تطبیقی و مدیریت تحلیل چند سطحی، سه اصل انسانی روش‌شناسخی پولانی هستند. (ص ۱۰۱) در نهایت باید گفت که دلمشغولی‌ی عمدی پولانی در دگرگونی بزرگ، بحث پیرامون علت ویرانی تمدن فرن نوزدهمی است. او این بحث را صریح و خالی از ابهام بیان کرده است. پولانی تأکید می‌ورزد که فروپاشی تمدن قرن نوزدهمی نتیجه اقدامات حمایتی بود که «جامعه به نوبه خود اتخاذ کرد تا در اثر کنش بازار خود تنظیم کننده باید نشود». (ص ۱۱۲)

پیکربندی‌های در تاریخ: جامعه‌شناسی تاریخی اس. ان. آیزنشتاد عنوان

نیز بیان می‌کند. از این رو فصل تخصصت کتاب به متابه «بیان مسئله» یک کل مجموعه فضول بعدی است: تا خواننده با خواندن آن برای وارد شدن به مباحث فنی و تخصصی کتاب آمده گردد.

دانیل شیپرو در فصل دوم به «چشم‌دار اجتماعی و تاریخی مارک بلخ» پرداخته است. بلخ اولین منظرکری است که در این مجموعه به بررسی آثار و اندیشه‌های جامعه‌شناسخی و تاریخی او پرداخته شده است. او مورخ و جامعه‌شناس بزرگ نیمه نحسht قرن بیستم و یکی از بنیانگذاران مکتب آنال است. این مکتب توسط لوسین فور و مارک بلخ در دهه ۱۹۲۰، آغاز شد. اما بلخ مدت‌ها پیش از فور با دو دهه تحقیق بدیع و دست اول و طبع و نشر بی‌سابقه کتاب‌های خود، مبانی فکری و نام و اوازه مکتب آنال را بی‌ریزی کرد. بلخ تقریباً، نیم قرن پیش از این که ترکیب تاریخ، جامعه‌شناسی، مردم‌شناسی و اقتصاد رایج شود به انجام این کار پرداخت. آثار او و پیروانش به قدری نافذ بوده است که می‌توان او را یکی از پدران جامعه‌شناسی تاریخی معاصر تلقی کرد. از نظر دانیل شیپرو کارهای بلخ واحد پیچ جنبه‌ی انسانی است که چهار جنبه‌ی آن صرفاً روش‌شناسخی و یکی در ارتباط با اهمیت خود تاریخ است: واحدهای زمانی و اجتماعی مورد استفاده او، اثواب شواهد و مدارکی که بررسی کرده و پرسش‌هایی که شواهد و مدارک خود ساخته و پرداخته، کاربرد روش مقایسه‌های و تطبیقی، نقشی که برای نظریه‌ی اجتماعی قائل شده و سرانجام موضوعی که بلخ در ارتباط با اهمیت خود تاریخ مطرح کرده است و آن‌که اصلاً چرا تاریخ می‌نویسیم؟ (ص ۳۹). شیپرو تلاش دارد تا با تشریح و توضیح این جنبه‌ها به مورخان و جامعه‌شناسان تاریخی نشان دهد که چگونه می‌توانند از آن‌ها در آثار خود بهره ببرند. نکته جالب توجه برای مورخان و دانشجویان تاریخ، این عقیده بلخ است که او از کسانی که معتقد بودند گذشته چراغ راه اینده است بizar بود و آنان را تحقیر می‌کرد. البته برخورد او با کسانی که تاریخ را افسانه و خرافه می‌خوانند، شدیدتر بود. بلخ معتقد بود که این فکر درست نیست که گذشته می‌تواند به ما بیاموزد چگونه در زمان حال عمل کنم، از نظر او این نوع تاریخ، تاریخ کاذب است. در مقابل این باور است که تاریخ علم تغییر است و کل مطلوب مطالعه تاریخ این است که نشان می‌دهد تغییر چگونه رخ داده است.

فرد بلک و مارکارت ار. سامرز در سومین فصل کتاب با عنوان «فرسوی مغالطه اقتصاد گرایانه: علم الاجتماع کل گرایانه کارل پولانی» به بررسی آثار و اندیشه‌های جامعه‌شناسخی این اندیشمند پرداخته‌اند. کارل پولانی را بیوژه با کتاب «دگرگونی بزرگ» او که امروزه به عنوان یک اثر کلاسیک اندیشه جامعه‌شناسخی به رسمیت شناخته شده است، می‌شناسیم. این کتاب تنها اثر

کار می‌گیرد، تا الگوها را از رویدادهای معین انتزاع کند و از آن الگوهای بر حسب جوامعی که این رویدادها در آن هارخ می‌دهد سرداروید. (ص ۱۶۴)

در این قسمت اشاره به این نکته در ترجمه نیز ضروری است که مترجم محترم در برابر واژه *Historicism* معادل فارسی «تاریخیتگری» را نهاده است (ص ۱۲۹) که به نظر معادل نامائوس و تغییر می‌آید و این در حالی است که ترجمه روان تر و دقیق تری از دکتر احمد آرام برای این واژه در دست است. وی معادل «تاریخیگری» را برای این واژه در کتاب «فقر تاریخیگری» پوپر انتخاب کرده است.^۳ البته شاید دلیل انتخاب تاریخیتگری ای، تفاوت برداشت آیزنشتاد از *Historicism* با برداشت پوپر از همین اصطلاح باشد. چرا که در حالی که برداشت پوپر متفصمن نوعی مفهوم جبرگرایی تاریخی است، آیزنشتاد مفهوم کاملاً متفاوت نسبتگرایی تاریخی را از آن استباط می‌کند (ص ۱۳۱) و انتخاب معادل تاریخیتگرایی از سوی مترجم محترم، برای نشان دادن این تفاوت مفهوم و برداشت بوده است.

فصل پنجم کتاب به «تعیین نظری و نظر تاریخی در جامعه‌شناسی تطبیقی ریهارد بندیکس» اختصاص یافته است. دیتریش روشه مایر در ابتدای فصل در مورد فعالیت پژوهشی بندیکس می‌نویسد: «فعالیت پژوهشی او در مجموع نشان می‌دهد که اصولاً در درک و دریافت وی از علوم اجتماعی و انسانی دو دغدغه اساسی وجود دارد: اول اوازم و شرایط آزادی سیاسی و دوم نقش اندیشه‌ها، که هر دو با واقعیت‌هایی چون برابری قدرت سیاسی و اقتصادی و ضرورت‌های سازماندهی فعالیت‌های جمعی بشر در تنش مستمر هستند. بنابراین موضع انتقادی او را شاید بتوان موضع یک روش‌فکر لیبرال متعهد به رئالیسم آگاهانه و خرد بشری مشخص و تعریف کرد.» (ص ۱۸۶) از نگاه نویسنده فصل، بندیکس تأثیر مهم و معناداری بر تحول جامعه‌شناسی پس از جنگ جهانی دوام گذاشته است. مطالعات جامعه‌شناسی با زمینه تاریخی، دین زیبادی به تأکید اولیه او بر تداوم تحقق درباره مسائلی دارد که در زمرة آن‌ها سائل و پرسش‌های مرکزی نظریه‌پردازان بزرگ اجتماعی قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم - یعنی لکسی توکویل، کارل مارکس، امیل دورکیم و ماکس ویر - بوده است. بحث نویسنده فصل پنجم نیز عمده‌ای مبتنی بر همین سه کتاب است. مرکز و هسته اصلی مباحث بندیکس هم بر محور مطالعات تاریخی - تطبیقی وی حکومت (۱۹۸۷)، سه اثر عمدۀ بندیکس و منبع مهم اندیشه جامعه‌شناسی تاریخی او است. بحث نویسنده فصل پنجم نیز عمده‌ای مبتنی بر همین سه کتاب است. مرکز و هسته اصلی مباحث بندیکس هم بر از اندیشه‌های او هم اغلب بر مجموعه پرسش‌هایی تمرکز کرده است که این گونه آثار و مقالات مرتبط با چنین مطالعاتی نمایش‌گر علاقه پیگیر به

چهارمین فصل کتاب است که در آن گری جی. همیلتون در آن به نقد و بررسی آراء و اندیشه‌های اس. ان. آیزنشتاد پرداخته است. این نقد و بررسی عمده‌ای بر محور کتاب «نظام‌های سیاسی اپیر امودری»ی او قرار دارد. کتابی که تقریباً می‌توان از آن به عنوان مهم‌ترین اثر در زمینه جامعه‌شناسی کلان تطبیقی - تاریخی یاد کرد. برای این کار نویسنده فصل چهارم را به طور کلی به سه بخش تقسیم کرده است. در بخش اول به روش دقیقی که آیزنشتاد با آن موضع کار خود را در رابطه با نوشه‌های دیگران تعیین می‌کند، پرداخته شده است. این تعیین موضع مبنای هستیشناختی برای جامعه‌شناسی تاریخی او مطرح می‌کند. در دوین و طولانی ترین بخش، تحلیلی تفسیری از این جامعه‌شناسی به دست داده شده است: طبقه‌بندی، نظریه‌پردازی و تفسیر پیکربندی‌های تاریخی. در این بخش به ذکر رابطه متقابل روشناسی تطبیقی آیزنشتاد و نظریه‌های تاریخ او هم پرداخته شده است. این روابط متقابل چارچوبی را می‌سازد که آیزنشتاد در آن چارچوب به تحلیل تاریخی می‌پردازد. در سوین و واپسین بخش، جامعه‌شناسی تاریخی آیزنشتاد در بافت و زمینه سایر جامعه‌شناسی‌های تاریخی بویژه در بافت مارکسیستی ارزیابی شده است. در این بخش برخی از مشکلات منطقی و تجربی پیکربندی و نیز برخی از نقطه ضعف‌ها و کمبودهای خاص که در کار آیزنشتاد وجود دارد، تشریح شده است.

جدای از این، به زعم نویسنده فصل، کانون محوری جامعه‌شناسی تاریخی آیزنشتاد چیزی است که او آن را «تحلیل پیکربندی» می‌نامد. البته این نوع تحلیل در جامعه‌شناسی رایج و متداول است. اما اهمیت استفاده آیزنشتاد از این رهیافت نه تنها به این خاطر است که وی آن را به نهایت منطقی اش رساند، بلکه به این دلیل نیز هست که او چنین کاری را در زمینه و بافت تلاش برای تبیین تغییر تاریخ انجام می‌دهد. به بیان ساده تحلیل پیکربندی تلاش برای جدا کردن و توصیف ویژگی‌های ذاتی و اساسی کنش‌های الگوداری است که تصور می‌شود به طور طبیعی رخ می‌دهد. از نظر همیلتون منطق تحلیل پیکربندی قابل مقایسه، اما نه مشابه، با منطقی است که زیست‌شناسان برای آزمون و بررسی رفتار گونه‌های زیستی به کار می‌گیرند. (ص ۱۵۵) مؤلف پس از تشریح این تحلیل و بر شمردن برخی از مشکلات آن به این نتیجه می‌رسد که علیرغم این مشکلات، تحلیل پیکربندی در تحلیل تاریخ ابراز ارزشمندی است. تنوع رویدادها و پیامدهای تاریخی، احسان نگرانی از اینکه تاریخ ممکن است تکرار شود و بی‌ثباتی جهان امروز نیاز به درکی از گذشته دارد که از باز توصیف محض و قایع و حوادث فراتر رود. تحلیل پیکربندی امکان ورود به گذشته‌ای را می‌دهد که کل جوامع، عصرها و حتی تمدن‌ها را یک واحد مشاهده تلقی کنیم. تحلیل پیکربندی نوعی تحلیل توصیفی است که ناظر و محقق به وسیله آن، چهارچوب نظری از پیش تعیین شده‌ای را به

جامعه‌شناسی تاریخی، به مفهوم درست کلمه، معرفتی عقلانی، انتقادی و خلاق است. در صدد شناخت ساز و کارهایی است که به وسیله آن جوامع تغییر و خود را باز تولید می‌کنند

روش‌های هزاران

بخش مهمی از رهیافت او را تشکیل می‌دهد. سوم و سرانجام اینکه تبیین‌های تکاملی از تغییرات اجتماعی بلندمدت در آثار اندرسون، در صورت وجود چه جایگاهی دارد؟ در این راستا مارکسیسم و کارکردگرایی ساختاری تکاملی تلاش کرده‌اند تا جوامع خاص را بر اساس این فرض شناسایی کنند که کلیه جوامع از طریق ساز و کارهای مشخص از مراحل تغییر اجتماعی گذر می‌کنند. خود اندرسون در برابر این دیدگاه غالباً موضعی منفی دارد. (চস ۲۴۲)

هفتمنی فصل کتاب به «ای. بی. تامپسون: درک و فهم فرآیند تاریخ» اختصاص را فته است که توسط لن کی ترمیرگر نگاشته شده است. ای. بی. تامپسون نویسنده کتاب مشهور تشکیل طبقه کارگر در انگلستان (۱۹۸۳) است. آن‌چه درباره این کتاب اهمیت دارد، سهم بزرگ آن در بحث «تاریخ از پایین»^{۱۰} است. هم‌چنین این نکته نیز قابل توجه است که تامپسون به گونه‌های بنایادی پوزیتیویسم و تجربه‌گرایی را که به جامعه‌شناسی انگلیسی - آمریکایی شکل داده، به چالش کشیده است. در همین راستا نویسنده این فصل، نظر به تفسیری، منطق دیالکتیکی و روش تاریخی مشخص تامپسون را در مقابل تحلیل علی، منطق قیاسی و روش شناسی تجربی، که معرفت سنت‌های پوزیتیویستی در تحقیقات علوم اجتماعی است، قرار می‌دهد و آن‌ها را با یکدیگر مقایسه می‌کند. بحث اصلی فصل هفتم با شرح زندگی نامه سیاسی نگرانی تامپسون آغاز می‌شود و پس از آن به بررسی این موضوع پرداخته می‌شود که او نظریه و روش خود در تشکیل طبقه کارگر انگلستان را چگونه ایله می‌کند. تامپسون از شروع کار فکری خود تا امروز تلاش کرده است تا «رون سنت مارکسیستی کار می‌کند. (ص ۳۰۵) اما علی‌رغم این مسأله او با تأکید بر اهمیت فرایند تاریخی و عامل انسانی، با ماهیت ایستا و جبرگرایی مارکسیسم ساختارگرایقطع رابطه می‌کند. تامپسون با نقی مدل پایه/رونا^{۱۱} از جامعه، عامل فرهنگ و آگاهی را با حیات مادی تلقی می‌کند. لین هات در هشتمنی فصل کتاب با عنوان «کنش جمعی چارلز تبلی»

تنش‌ها و تنافض‌های موجود بین رانه^{۱۲} کلیتساز و تعمید‌هندۀ جامعه‌شناسی و درک تفریز تاریخی است. در نهایت بحث‌های مربوط به تاریخ تطبیقی بندیکس بر مسائل مهم تمرکز می‌کند و با قضایا و حدس‌های نظری کلی و عام توضیح می‌دهد و روشنگری می‌کند اما به ناگزیر با تقدیر و جزئیت تاریخی باتفاق‌های گوناگون و همچنین به نحوی فزاینده با تاریخیت روابط متقابل جهان شمول بین آن‌ها پیوند می‌خورد. مری فولبروک و تدا اسکاچیوول در فصل ششم کتاب به «مسیرهای مقدر: جامعه‌شناسی تاریخی پری اندرسون» پرداخته‌اند. بری اندرسون مورخ مورد علاقه مارکسیست‌ها، پنجمین متفکری است که در این مجموعه، اندیشه‌هایش مورد بحث و نظر قرار گرفته است. محور مباحث این فصل عمدتاً بر اساس موضوعات مطرح شده در دو کتاب تأثیرگذار اندرسون یعنی گزاره‌ها از دوره باستان تا عصر هنردوالیسم و تبارهای دولت‌های مطلقه است. اندرسون عمدتاً در کتاب‌هایش پرسش‌های روش‌شناسی تاریخ را در چند جهت پیش روی کلیه محققان می‌گذارد که به مطالعه‌ی تاریخ پرداخته می‌شوند و نهادهای علاقه دارند. نخست این که برای درک و ترتیبات و چیدمان‌های جامعه‌ای و تغییرات اجتماعی در تاریخ چگونه باید از مفاهیم و مباحث نظری استفاده نمود؟ خود اندرسون این موضوع را بر حسب چالش نسبت به «حفظ دو سطح اندیشه در کنار هم تلقی می‌کند که بجهت در نوشتۀ‌های مارکسیستی از هم جدا شده‌اند. از یک سو لازم است که به قوانین کلی حرکت ساختارها» توجه شود و از سوی دیگر «مطالعات مشخص ... مربوط به مناطق و دوره‌های معین» مورد نیاز است. مطالعاتی که به «شرایط تجربی گوناگون رویدادها و نهادهای خاص» ارتباط داشته باشند. دوم این که برای توضیح موارد خاص چگونه باید از مقایسه جوامع و تمدن‌های مختلف استفاده کرد و بحث و استدلالی کلی را بسط داد؛ بر این اساس کتاب‌هایی گذارها - تبارهای وی عمدتاً بر مبنای روش‌شناسی مقایسه‌ای و تطبیقی

هنردوالیسم در قرن ۱۵ فرانسه

سیاسی و نظریه اجتماعی (۱۹۵۸) و تأملاتی در باب عمل فلکت و بدینختی بشر (۱۹۴۲); برای درک و فهم امور انسانی بر عرصه سیاسی مخصوصاً رابطه‌ی بین اقتدار حاکم و شهروندان در دورن جوامعی و پژوه متصرف بوده است.علاوه بر این توجه به مسائل اخلاقی شالوده کلیه آثار مور را تشکیل می‌دهد. (ص ۴۴۵) از این رو موضوع اصلی مورد توجه دنیس اسمیت روشن‌شناسی مور در مقام یک جامعه‌شناس و مورخ و نیز عملکرد وی به عنوان یک نظریه پرداز سیاسی و تحلیل گر اخلاقی است.

همان‌گونه که تاکاچیوی با «تحلیل تاریخی جامعه‌شناسی» این مجموعه مقالات را آغاز کرد، همو با «دستور کار نو ظهور و راهبردهای تکرار شونده در جامعه‌شناسی تاریخی» در قالب فصل یازدهم، آن را به پایان رسانده است. اسکاچیوی مجموعه مباحث مطرح شده در کتاب را درین فصل، جمع‌بندی و به پایان می‌رساند. او موضوعات مورد بررسی خود را ذیل عنوانین «ایا جامعه‌شناسی تاریخی یک زیر رشته است؟»، «کار بستگی عام در تاریخ»، «کاربرد مفاهیم برای تفسیر تاریخ» و «تحلیل نظامهای علی در تاریخ» برای خواننده تشریح و تبیین می‌کند. این فصل هم به مثابه «نتیجه گیری» این مجموعه مقالات است.

دو ضمیمه پایانی این مجموعه یعنی «کتاب‌شناسی تو صیغی روش‌های جامعه‌شناسی تطبیقی و تاریخی» و «درباره تیونیست‌گان» به خواننده این امکان را می‌دهد که در وهله نخست در صورت تمایل به مطالعه بیشتر و عمیق‌تر به کتاب‌های معرفی شده مراجعه کند و در وهله دوم با تیونیست‌گان مقالات که خود عمدتاً از پژوهش‌گران و استادان جامعه‌شناسی تاریخی هستند، آشنا شوند. در نهایت خواننده ضمن مطالعه فصل‌های مختلف این کتاب، پارها فرستاد این را پیدا خواهد نمود تا خود ملاحظه کند که جگونه نظریه پردازی ثمریخش (جامعه‌شناسی) با تحلیل تاریخی متقاض (تاریخ) به بهترین وجهی ترکیب می‌شود. بنابراین ترجمه این کتاب به فارسی نیز کار ارزشمندی است تا خوانندهان و علاقه‌مندان فارسی زبان هم به این ترکیب، قرابت و همکاری تاریخ و جامعه‌شناسی بی بینند.

پی‌نوشت

- ۱ - دنیس، اسمیت، برآمدن جامعه‌شناسی تاریخی، ترجمه سید هاشم افاحری، انتشارات مروارید، ۱۳۸۷، ص ۱۶
- ۲ - همان، ص ۱۳
- ۳ - یوسفون، آرون، مراحل اساسی اندیشه در جامعه‌شناسی، ترجمه راقر پرهام، علمی و فرهنگی، ۱۳۷، ص ۵۵۳
- ۴ - اسمیت، پیشین، ص ۱۶ و ۱۵

۵ - A Dialogue of the Deaf

- ۶ - پیتر، برک، تاریخ و نظریه اجتماعی، ترجمه غلامرضا جمشیدی‌ها، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۸۱، ص ۹

7 - The Great Transformation

- ۸ - پویر، کارل، فقر تاریخی‌گری، ترجمه احمد ارام، خوارزمی، ۱۳۵۸، سراسر کتاب

9 - thrust

10 - History from below

11 - Base / superstructure

12 - Agenda

به بحث و بررسی پیرامون دیدگاه‌های جامعه‌شناسی و تاریخی چارلو تیلی برداخته است. تیلی در حوزه‌های گوناگونی همچون تاریخ خانواده در آمریکا، انقلاب فرانسه، جامعه‌شناسی دور کیم و ظهور ملت - دولت به تالیف پرداخته و بر محققان دیگر تأثیر گذاشته است. لین هانت برای نشان دادن این گستره علایق و اندیشه‌های تیلی، فصل هشتم کتاب را به بخش تقدیم کرده است. در بخش اول آن چه را که به نظر افراد دغدغه‌های اصلی در کار تیلی است، توصیف کرده است که مربوط به «دستور کار» تیلی می‌شود. این دستور کار همواره جرح و تعديل شده و از موضوع شعری شدن در منطقه و آنده فرانسه، اختصاصات فرانسه، صنعتی شدن و سازمان سیاسی ملی تا این که چگونه می‌توان کنش جمعی را درک کرد؟ را شامل می‌شود (ص ۳۳۳). بخش دوم درباره جهت‌گیری‌های نظری تیلی است که دستور کار او را در حوزه‌ی جامعه‌شناسی تاریخی قرار می‌دهد. در اینجا او به مفهوم کنش جمعی نظر دارد. بخش سوم مربوط به راهبردهای پژوهشی و متصرک بر روش تاریخی خاص و غالباً مناقشه برانگیز تیلی است. در این قسمت و در راهبرد پژوهشی تیلی، زمان به عنوان یک متغیر اهمیت زیادی دارد. تبیین‌ها، چهارمین بخش فصل را تشکیل می‌دهد. این بخش شامل برخی نتیجه‌گیری‌های اساسی است. در بخش پنجم و پانزدهم، تأثیر تیلی بر جامعه‌شناسی تاریخی به شکلی کلی ترازیابی می‌شود. (ص ۳۶۹)

چارلو راجین و دانیل شیرو فصل نهم را با عنوان «نظام جهانی ایمانوئل والرستاین: جامعه‌شناسی و سیاست به عنوان تاریخ» را به ایمانوئل والرستاین و نظام جهانی او اختصاص داده‌اند. والرستاین عمدتاً با کتاب مشهورش «جهان - نظام مدرن: کشاورزی سر مایه داری و ریشه‌های جهان اقتصاد کشورهای اروپایی در قرن شانزدهم» شناخته می‌شود. این کتاب کوششی است برای ایجاد ترکیبی کلان و جدید از تاریخ اجتماعی و اقتصادی بسط و گسترش اروپا از قرن پانزدهم تا اوایل قرن هفدهم، پایه تکنولوژیک و سازمانی اروپایی غربی بهویشه شمال غربی، که احتمالاً در پایان قرن پانزدهم بدان دست یافته بود، از طریق استثمار سرمزمیانهای پیرامونی غیرغربی توسط غرب به برتری بسیار بزرگتری تبدیل شد.

مناطق پیرامونی، مناطق صدور محصولات اولیه بودند که اقتصاد و جوامع آن‌ها به ایستگی و انقیاد ارتش‌ها و بازارهای دولت‌های غربی (با مرکز) درآمد. استخراج منابع پیرامون، مرکز سرمایه‌داری را ترویجمند ساخت و به آن امکان داد تا حوزه‌ی کنترل خود را در سراسر جهان افزایش و گسترش بخشد. این امر در عین حال پیرامون را تضعیف و فقیر ساخت و بنیه‌ی مالی آن را به تحلیل برد. از این رو والرستاین به این نتیجه رسید که توسعه سرمایه‌داری در حقیقت، در دزدی در مقیاس جهانی است. (ص ۳۸۴) از این اصل اولیه، والرستاین سلسله‌ای نتایج منطقی و تفسیرهایی را درباره می‌وضعیت تاریخی و معاصر استناط کرد که مباحث مطرح شده در این فصل تشریح و تبیین آن‌ها است.

عنوان فصل دهم کتاب «اکتشاف واقعیت‌ها و ارزش‌ها: جامعه‌شناسی تاریخی برینگون مور» نوشته دنیس اسمیت است. برینگون مور آخرین منتقد کری است که در این مجموعه، علاقه و اندیشه‌هایش تبیین شده است. کوشش مور در اکثر آثارش مانند اتحاد جماهیر شورایی، ترور و پیش‌فت (۱۹۵۴): ریشه‌های اجتماعی دیکتاتوری و دمکراسی (۱۹۶۹)، قدرت